

ARHEOLOGIJA U SRBIJI

PROJEKTI ARHEOLOŠKOG INSTITUTA U 2019. GODINI

Arheologija u Srbiji
Projekti Arheološkog instituta u 2019. godini

Arheološki institut

ARHEOLOGIJA U SRBIJI

PROJEKTI ARHEOLOŠKOG INSTITUTA U 2019. GODINI

Urednici
Selena Vitezović
Milica Radišić
Đurđa Obradović

Beograd 2021

Izdavač:

Arheološki institut
Kneza Mihaila 35/IV
11000 Beograd
www.ai.ac.rs

Za izdavača:

Miomir Korać

Urednici:

Selena Vitezović
Milica Radišić
Đurđa Obradović

Priprema:

Arheološki institut

Elektronsko izdanje

ISBN 978-86-6439-061-3

SADRŽAJ

- 13 Redakcija, *Uvod*
- Arheološka iskopavanja i rekognosciranja*
- 23 Dušan Borić, Dragana Antonović, *Istraživanje praistorije „dunavskog koridora“ u Đerdapu*
- 35 Slaviša Perić, Đurđa Obradović, Ivana Dimitrijević, Ružica Savić, Olga Bajčev, *Geoarheološka istraživanja u Drenovcu 2019. godine*
- 43 Ognjen Mladenović, Barbara Horejs, Aleksandar Bulatović, Bogdana Milić, *Arheološka istraživanja na lokalitetu Svinjarička Čuka u 2018. i 2019. godini*
- 51 Aleksandar Bulatović, Aleksandar Kapuran, Dragan Milanović, Ognjen Mladenović, Tatjana Trajković-Filipović, *Lokalitet Velika Humska Čuka - iskopavanja 2019. godine*
- 59 Dragana Antonović, Selena Vitezović, Vidan Dimić, *Prljuša, Mali Šturac: istraživanja u 2019. godini*
- 69 Ognjen Mladenović, Jan Jon, Aleksandar Bulatović, Artur Bankof, Vejn Pael, Ondžej Hvojka, Rada Gligorić, Vojislav Filipović, *Lokalitet Gradac-Cikote: arheološka istraživanja 2019. godine*
- 79 Aleksandar Kapuran, Mario Gavranović, Igor Jovanović, *Istraživanja u okolini Bora u 2019. godini*
- 83 Dragan Milanović, *Rezultati arheološke prospekcije donjeg toka Južne Morave u 2019. godini*

- 89 Ivan Bogdanović, Ljubomir Jevtović, Goran Stojić, *Legijski logor u Viminacijumu: Sistematska istraživanja severozapadnog dela utvrđenja u 2019. godini*
- 105 Goran Stojić, Milica Marjanović, *Legijski logor u Viminacijumu: arheološka istraživanja u zoni zapadnog bedema u 2019. godini*
- 121 Saša Redžić, Mladen Jovičić, Nemanja Mrđić, *Zaštitna arheološka istraživanja nekropole na lokalitetu Više Grobalja (Viminacijum) u 2019. godini*
- 133 Saša Redžić, Ilija Danković, Bebina Milovanović, *Zaštitna arheološka iskopavanja na lokalitetu Pirivoj (Viminacijum) tokom 2019. godine*
- 147 Stefan Pop-Lazić, Ričard Majls, Vujadin Vujadinović, Milica Tomić, Aleksandar Stamenković, *Arheološka iskopavanja lokaliteta Glacov Salaš 2019. godine*
- 157 Sofija Petković, Igor Bjelić, Marija Jović, Bojana Ilijić, Nikola Radinović, *Arheološka istraživanja rimskog utvrđenja Timacum Minus. Sektor Južne kapije 2019. godine*
- 177 Sofija Petković, Igor Bjelić, Marija Jović, Gordan Janjić, *Vrelo-Šarkamen: arheološka iskopavanja, prezentacija i promocija 2019. godine*
- 187 Vujadin Ivanišević, Katrin Vandered, Ivan Bugarski, *Caričin Grad - arheološka istraživanja u 2019. godini*
- 201 Marin Bugar, Ivan Bugarski, Uglješa Vojvodić, Milica Radišić, Nikola Lazarević, *Arheološka prospekcija donjeg toka Zapadne Morave u 2019. godini: rezultati iz kruševačkog kraja*
- Analize arheološkog materijala***
- 219 Nataša Miladinović-Radmilović, Dragana Vulović, Nemanja Marković, *Sirmijum - rezultati antropoloških projekata u 2018. i 2019. godini*

- 227 Nemanja Marković, Oliver Stevanović, Nataša Miladinović-Radmilović, *Protokol uzorkovanja sedimenata iz antropoloških i arheozooloških celina za analizu intestinalnih parazita*
- 235 Josip Šarić, *Evolucija kompozitne alatke na primeru nalaza sa Bubnja*
- 241 Angelina Raičković Savić, Ana Mitić, *Analiza keramičkog materijala iz objekata 24 i 25 sa lokaliteta Nad Klepačkom*
- 257 Radmila Zotović, *Herkulov kult na području Srbije - kratka crtica iz proučavanja kultura na tlu Srbije*
- 265 Igor Bjelić, *Zajednički elementi na palminim kapitelima sa lokaliteta Timakum Minus i Municipijum DD*

Projektne i drugi izveštaji

- 277 Slaviša Perić, *Projekat Arheologija Srbije: Kulturni identitet, integracioni faktori, tehnološki procesi i uloga centralnog Balkana u razvoju evropske praistorije*
- 301 Ivana Popović, *Projekat Romanizacija, urbanizacija i transformacija urbanih centara civilnog, vojnog i rezidencijalnog karaktera u rimskim provincijama na tlu Srbije*
- 313 Miomir Korać, *Projekat IRS – Viminacijum, rimski grad i legijski vojni logor – istraživanje materijalne i duhovne kulture, stanovništva, primenom najsavremenijih tehnologija daljinske detekcije, geofizike, GISa, digitalizacije i 3D vizualizacije*
- 327 Vujadin Ivanišević, *Projekat Procesu urbanizacije i razvoja srednjovekovnog društva*

- 343 Emilija Nikolić, Bojan Popović, Dragana Antonović, Selena Vitezović, Vidan Dimić, *Zaštita rudarsko-geološkog nasleđa planine Rudnik: Uređenje prostora oko praistorijskog okna na arheološkom nalazištu Prljuša-Mali Šturac*
- 357 Vesna Bikić, *Izložba Sofija i Beograd. Arheološki biseri: jubilej bugarsko-srpske saradnje u oblasti arheologije*
- 363 Emilija Nikolić, Ilija Danković, Željko Jovanović, *Digitalne priče iz Viminacijuma: učešće na projektu Roman Heritage in the Balkans*
- 375 Vesna Bikić, *Projekat Barokni Beograd - novo čitanje austrijskog nasleđa u strukturi grada*
- 385 Milica Tapavički-Ilić, *Projekat COST ACTION 2018 - SEADDA, Saving European Archaeology from the Digital Dark Age*
- 389 Sanja Nikić, *Izdavačka delatnost i Biblioteka Arheološkog instituta u 2019. godini*

Marin Bugar, Narodni muzej Kruševac
Ivan Bugarski, Arheološki institut, Beograd
Uglješa Vojvodić, Arheološki institut, Beograd
Milica Radišić, Arheološki institut, Beograd
Nikola Lazarević, Trstenik

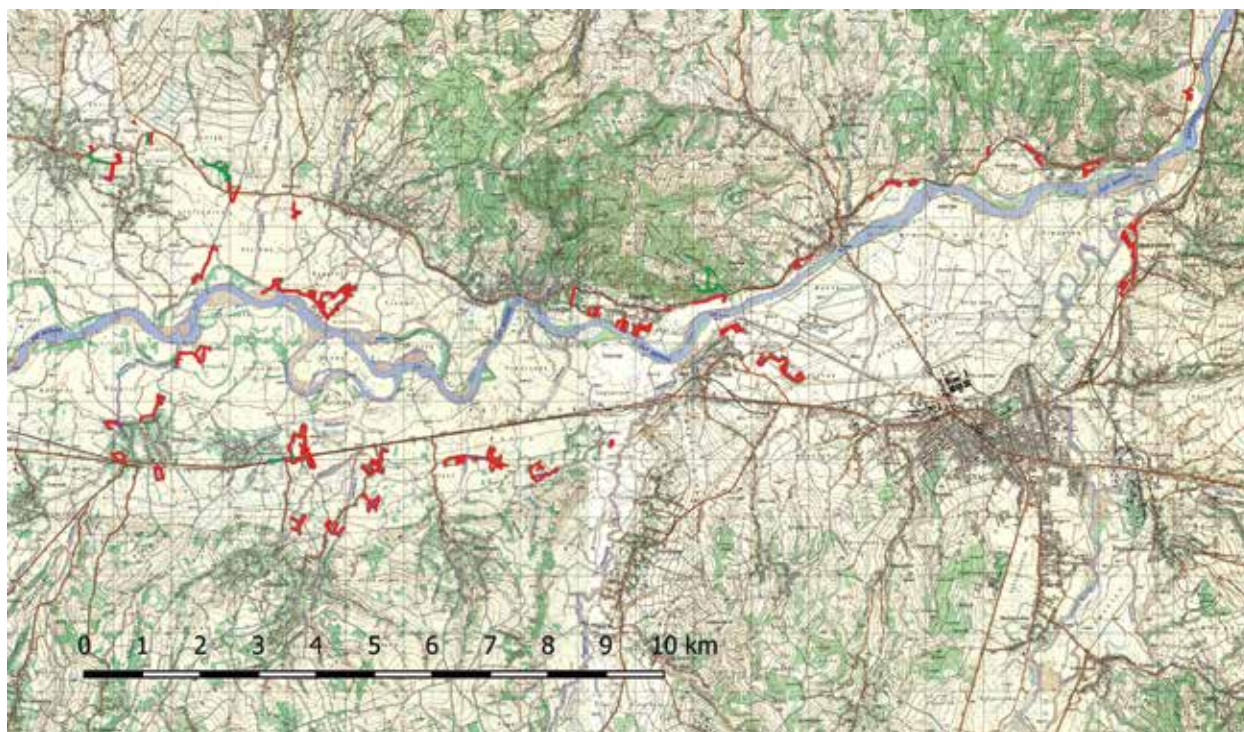
ARHEOLOŠKA PROSPEKCIJA DONJEG TOKA ZAPADNE MORAVE U 2019. GODINI:
REZULTATI IZ KRUŠEVAČKOG KRAJA

U 2019. godini nastavljen je projekat *Arheološka prospekcija donjeg toka Zapadne Morave* Narodnog muzeja u Kruševcu i Arheološkog instituta. Podaci o projektu, prethodnim istraživanjima, značaju regije koja se rekognoscira i metodologiji radova detaljno su predstavljani u prethodnom godišnjaku Arheološkog instituta (Bugar *et al.* 2021). Uži naučni cilj projekta je utvrđivanje obrazaca naseljavanja i korišćenja resursa Zapadnog Pomoravlja u različitim periodima, a naročito u srednjem veku, uz težnju da se, uz savremen metodološki pristup, racionalan utrošak finansijskih sredstava i komplementarna istraživanja sastavi strateški dokument u obliku arheološke karte šire zone Pomoravlja.

Nakon ispitivanja trsteničkog priobalja 2018. godine (Bugar *et al.* 2021), druga etapa arheoloških rekognosciranja izvodila se na teritoriji kruševačke opštine, koja sa površinom od 854 km² pruža veliki istraživački potencijal. Raznolikost geološke podloge, koja direktno uzrokuje geografske odlike terena, uslovljena je sučeljavanjem velikih formacija – Karpatobalkanida, Dinarida, Srpsko-makedonskog masiva i Rodopa. Neposredno okruženje Kruševca čine planinski masivi Kopaonika, Goča i Željina na zapadu i Velikog i Malog Jastrepca na jugu. Severnim delom dominiraju Gledičke planine i Juhor, a istočno i severoistočno su Mojsinjske planine. Kruševačka kotlina, koja obuhvata dolinu Zapadne Morave, prostire se između Levča i Temnića na severu, Župe, Kopaonika i Jastrepca na jugu, te Kraljevačke kotline i Ibarske doline na zapadu. Ostaci stare doline Zapadne Morave danas predstavljaju rečne terase, važan element reljefa kotline, na kojima je smeštena većina naselja. Postepeno spuštanje nivoa Panonskog jezera i oticanje njegovih voda uzrokovali su stvaranje abrazivnih terasa, visine 154 m, i jezerske zaravni, prosečne visine 362 m, na kojima su, pored plodnog aluvijalnog zemljišta, prisutni i značajni kompleksi smonice i pepeljuše. Posebnu kategoriju čine manje lesoidne celine prisutne upravo u donjem toku Zapadne Morave, mahom predstavljene lesoidnim glinama (Трифуновић 2006, 43–44).

Pripremni poslovi za kampanju 2019. godine podrazumevali su prikupljanje podataka o postojećim nalazištima iz dokumentacije, njihovo kartiranje i postavljanje na postojeću GIS platformu izrađenu za potrebe projekta, nakon čega je usledila terenska prospekcija. U toku jedanaest radnih dana, vršen je obilazak mikroregija u kojima je preliminarnim kartiranjem utvrđena gušća koncentracija lokaliteta, tj. rečnih terasa uz obe obale Zapadne Morave. Sem početnih podataka o zabeleženim nalazištima, i tokom samih radova su prikupljeni podaci o arheološkim nalazima i indikativnim lokacijama od meštana, odnosno poznavalaca lokalnih starina i legendi.¹

Krećući se od najzapadnijih katastarskih parcela kruševačke opštine, istraženi prostor je obuhvatio oko 20 dužnih kilometara niz obale Zapadne Morave, sa širinom do 3 km u odnosu na korito reke (sl. 1). U prvoj fazi tokom četiri radna dana, vršeno je rekognosciranje terasa na desnoj obali reke, na samoj granici plavnih površina. Uz ponovni obilazak ranije zabeleženih nalazišta, poštujući šire geomorfološke pravilnosti naseljavanja uz reke i

Slika 1. Trase rekognosciranja pozicionirane u GIS-u na fizičko-geografsku kartu u razmeri 1:50000.

metodologiju koja je ustrojena 2018. godine (Bugar *et al.* 2021), ispitivali smo najpre lokacije na spojevima viših terasa sa plavljenim tlom (sl. 2). Na taj način se u ovom kraju najlakše dolazi do podataka o naseljima, što značajno ubrzava radove. Na ispitivanim lokacijama na obodima rečnih meandara ili u široj zoni uz reku u najvećoj meri su se zaticale manje ili više prohodne oranice. U pravcu zapad-istok, rekognosciranja su obuhvatila atare sledećih naselja: Globodera, Mačkovca, Kukljina, Pepeljevca, Čitluka i Makrešana.

U drugoj fazi, tokom pet radnih dana, istražene su površine na levoj obali Zapadne Morave, u dužini oko 17 km uz rečni tok i maksimalnoj širini od 2 km. Obilasci su vršeni u

Slika 2. Spoj više i niže terase na lokalitetu Mačkovac – Ključ.

atarima sela Bele Vode, Kukljina, Jasike, Gaveza i Šanca. Na levoj obali Zapadne Morave bilo je manje mogućnosti za rad zbog širokog pojasa plavljene zemlje i gusto naseljene, uzane zone više rečne terase nad kojom se na severu nadvijaju pobrđa. Stoga je rekognosciran manji prostor. U trećoj fazi, tokom dva radna dana, radilo se na dopunjavanju i objedinjavanju terenske dokumentacije, kao i na deponovanju nalaza iz ovogodišnje kampanje u Narodni muzej Kruševac. U nekoliko narednih dana prospekcija je nastavljena na prostoru sela Bresnog Polja, Stopanje, Globodera, Čitluka i Šanca, u izvedbi kruševačkog muzeja.²

Kao i tokom prethodne kampanje, lokacije za obilazak su birane prema rezultatima ranijih istraživanja, zapažanjima na terenu i analizama *Google Earth* snimaka i sekcija u razmerama 1:25 000 i 1:50 000, koje su unete u GIS platformu. Podloge su bile dostupne na tablet računaru i mobilnim telefonima članova ekipe, pa je u svakom trenutku bilo moguće izvršiti korekciju kretanja ka izabranom odredištu. Rekognosciranje je vršeno uz međusobnu udaljenost članova tima od 3 do 5 m, pri čemu su pravci kretanja i svi primećeni površinski nalazi beleženi trima ručnim GPS uređajima, što je svakodnevno unošeno u GIS bazu podataka. Prikupljan je pokretan dijagnostički materijal, a svi obilasci su detaljno dokumentovani u formi terenskog dnevnika i fotografijama, uključujući i one koji nisu dali arheološke nalaze. U slučajevima kada je evidentirana gušća koncentracija površinskih nalaza, obilazak se ponavljao s manjim razmacima trajektorija. Takođe su beležene reljefne karakteristike nalazišta (sl. 3).

Slika 3. Obilazak lokaliteta Mačkovac – Ključ – Donje Zabarje i Čitluk – Panjevac.

Naknadni rad u prostorijama muzeja podrazumeva pranje, sušenje i preliminarnu obradu prikupljenih nalaza, koja se zasniva na razvrstavanju artefakata prema materijalu izrade i izdvajanju inventara. Potom se pristupa opisu, fotografisanju, tehničkom iscrtavanju i bližem kulturno-hronološkom opredeljenju inventara. U kabinetski deo posla spada i

prikazivanje rezultata obilazaka pojedinačnih lokaliteta kroz ispunjavanje detaljnih kartona za rekognosciranje koje propisuje Ministarstvo kulture i informisanja. Neki od tih poslova su bili u toku u trenutku predaje ovog izveštaja, pa će nakon završetka obrade nalaza možda doći do delimične korekcije ili preciziranja ovde ponuđenih datovanja.

Prema geografskom određenju, potvrđen je model naseljavanja duž donjeg toka Zapadne Morave koji je naslućen tokom kampanje 2018. godine. Reč je o naseljima otvorenog tipa iz metalnih doba, kasne antike i srednjeg veka koja se nižu na granici zone neposrednog plavljenja u severnom priobalju Zapadne Morave. U daljem tekstu biće ukraćto predstavljani potvrđeni ili novoustanovljeni arheološki lokaliteti.

Pri obodu nižeg terena na lokaciji Globoder – Ivlje – Pokraj puta, lociran je ranije istražen i objavljen gvozenodopski tumul (Палавестра *et al.* 1990), uz koji je uočena i recentna jama za vađenje gline. Dok su ostali potezi pod indikativnim toponima u ataru Globodera uglavnom na plavljenom tlu, nepristupačni ili na visinskim lokacijama koje nisu obuhvaćene programom rekognosciranja, u ataru sela Mačkovca registrovano je nekoliko gvozenodopskih naselja duž ivice više terase koju od nižeg, plavnog zemljišta odeljuje uzani seoski put. Već na prvoj velikoj parceli istočno od Crkve Sv. Petke otkriveno je veliko naselje Mačkovac – Ključ (sl. 4), dok su manja gvozenodopska naselja registrovana i istočno od potoka Potočara, na lokacijama Mačkovac – Ključ – Donje Zabarje i Mačkovac – Ševari – Dvorište Gradimira Ilčića. Na lokaciji Mačkovac – Ševari – Imanje Gradimira Ilčića prikupljeno je dosta gvozenodopske keramike i lepa. Neposredno uz taj lokalitet, na jugu se nižu manje uzvisine. Na tom položaju, imenovanom Mačkovac – Ševari – Tumuli, vide se slabo očuvani tumuli, zaravnjeni oranjem, danas urasli u šumu. Praistorijsko nalazište Makve – Gornja Terasa, u ataru sela Mačkovca, formirano je na izolovanoj površini koja se prilikom plavljenja pokazuje kao ostrvo.³

Potez Čitluk – Konopljara iza zapadnih kuća prigradskog sela bio je ispitivan pre dvadesetak godina, kada je ekipa Narodnog muzeja Kruševac, prilikom uklanjanja dela terase radi prosecanja tranzitnog puta, istražila starčevačko naselje, gvozenodopsko polje sa urnama, kasnoantičku putnu stanicu, kao i srednjovekovnu nekropolu i mali deo naselja (Берпић *et al.* 1997). Ponovni obilazak podrazumevao je rekognosciranje svih dostupnih parcela iza sela, ka tranzitnom putu na zapadu. Teren pod pooranim parcelama, strnjištima, livadom i detelinom je srazmerno dobro sagledan (sl. 5). Prikupljena je veća količina keramike različitog datovanja, od praistorijske do recentne, nešto kućnog lepa i fragmentovana tegula. Koncentracija nalaza se beleži na zapadu, prema uklonjenom i istraženom delu lokaliteta, pa bi u tom pojasu valjalo sprovesti geofizička ispitivanja, koja do sada nisu sprovedena na prostoru kruševačkog Pomoravlja.

Slika 4. Mačkovac – Ključ, izgled terena i nalazi.

Lokaciju Gradina u blizini Čitluka, na k. 161 m, nije moguće sagledati jer se tu s jedne strane puta nalazi fabrika, a sa druge kuće sa ograđenim dvorištima. Ipak, izvršen je obilazak lokacije Čitluk – Panjevac, jugoistočno od Konopljare, poslednje od tri u čitavom ovom delu kruševačkog Pomoravlja sa izraženijim topografskim položajem (k. 151 m). Na njoj se nalazi pravoslavna crkva sa grobljem koje datira najkasnije s početka 20. veka, pre regulacije Morave, što svedoči da je za sahranjivanje bio izabran suv teren. Iako je velika i dosta dobro saglediva površina pod oranicom, strnjištima i livadom dala srazmerno malo nalaza keramike, uglavnom recentne i nešto praistorijske, lokaciju Čitluk – Panjevac bi svakako trebalo uzeti u obzir prilikom razmatranja naseljavanja ovog dela priobalja

Slika 5. Čitluk – Konopljara, izgled terena.

Zapadne Morave. Sav ostali deo terena ka istoku i severu, koji gravitira prema Kruševcu, bio je plavljen. Važno je istaći da je Zapadna Morava u doba srednjeg veka tekla znatno bliže kruševačkom gradu, što su zabeležili i putopisci (де ла Брокијер 1950, 127).

Istočno od Kruševca izdvaja se samo potez zapadno i severno od sela Makrešana. Sva ostala zemlja je ili nisko, u zoni plavljenja, ili u brdima, tako da ne potpada pod temu projekta rekognosciranja. Tokom 2019. godine ispitan je uzani pojas između te dve celine. Dokumentovani lokalitet Makrešane – Jazbine (Томић 1988) magistralnim putem i prugom odeljen je od poteza Staro Groblje u brdu iznad Makrešana. Samo nalazište nije

Slika 6. Makrešane – Jazbine, izgled terena i keramčki nalazi.

ugroženo savremenom infrastrukturom. Čuvik nad Rasinom, blizu njenog ušća u Zapadnu Moravu, bio je pretvoren u praistorijsku gradinu. Sa zapadne strane, po rubu platoa, uočava se grubo zid. Koliko je bilo moguće zbog vegetacije, trasa zemljanog bedema je izmerena GPS uređajem. Unutrašnjost lokaliteta je pod strnjištem i kukuruzom, ali je ipak prikupljena veća količina praistorijske keramike (sl. 6, 9). Nekoliko ulomaka metalnodopske keramike zabeleženo je i u vrlo gustom strnjištu niže terase, ispod same krivine magistralnog puta, na lokaciji Makrešane – Ispod Krivine na koju se na zapadu nadovezuje manja, očigledno plavljena zona terase reke Rasine.

Slika 7. Bela Voda – Bunjište, izgled terena i keramčki nalazi.

Obilazak severnog priobalja otpočet je rekognosciranjem poteza Kalimani, na prostoru trsteničke opštine, koji tokom kampanje 2018. godine nije mogao da se dobro sagleda (Bugar *et al.* 2021). Prikupljena je izvesna količina metalnodopske keramike. Od starijeg meštana smo saznali da ni terasa južno od Kalimana nije plavljena, sve do Selišta na jugu, ali da u lakoj smonici na tom potezu nikad nije bilo nalaza.⁴

Kasnosrednjovekovni lokalitet Bunjište u ataru sela Bela Voda zasnovan je na oko 10 m visokoj, okomitoj obali, zbog čega nije dolazilo do plavljenja. Pod obalom se nalazi uzana

Slika 8. Kukljin – Donji Ključ – Terasa, izgled terena i nalazi.

kamenita plaža. Na tom mestu Zapadna Morava ruši profil lokaliteta, koji je pre oko 20 godina rekognoscirala ekipa Narodnog muzeja Kruševac. Prikupljena grnčarija je datovana u pozni srednji vek (Берић 1993, 83). Tokom našeg obilaska, prostrana parcela u južnom delu Bunjišta dala je veću količinu usitnjene srednjovekovne grnčarije. Granica suvljeg tla vidi se u terenu, a najbolje u depresiji pred kraj puta ka skeli. Iako je položaj očigledno pružao elementarne uslove za život, selo Brajkovac je u skorijoj prošlosti odatle izmešteno na sadašnju lokaciju. Pouzdana procena gabarita srednjovekovnog naselja nije moguća jer se na čitavom potezu vrši intenzivna zemljoradnja (sl. 7).

Selo Kukljin se nalazi na dominantnoj terasi ispod koje se raspoznaje teško prohodna niža terasa nad plavljenim tlom, koja ne daje nalaze. Ispitana je u zoni spomen-česme

Markov izvor iz prve polovine 20. veka. Iako izražena u mikrotopografiji, niža terasa verovatno nije pružala idealne uslove za život, posebno imajući u vidu viši položaj koji koristi savremeno selo. Istočno od Kukljina prati se terasa na k. 162,4 m, na okomitoj i izuzetno visokoj obali pod kojom se ka jugu prostire uzana i redovno plavljena niža terasa. Na topografski vrlo izraženom položaju pod preglednim strnjištem i detelinom ustanovljeni su površinski tragovi metalnodopskog naselja Kukljin – Jugoistočna Terasa. Ulomci keramike su naročito brojni u južnom delu lokaliteta. Prateći rub iste terase dalje ka jugoistoku, primećuje se da obala Zapadne Morave, iako ne toliko dominantna, zauzima znatnu visinu. Do lokaliteta Kukljin – Donji Ključ – Terasa spušta se istočnim putem iz sela ka reci, a nalazište se prostire u jugozapadnom delu istraženog prostora. Erodirani keramički nalazi iz metalnog, a čini se i antičkog i srednjovekovnog, te recentnog doba prisutni su, kao i obično, pri rubu terase, na većoj, dosta preglednoj površini pod livadom, detelinom i strnjištima (sl. 8).

Dalje ka jugoistoku nalazi se potez Donji Ključ, koji čini dominantna greda nad Zapadnom Moravom. Obala je visoka i okomita. Terasa na gredi je podeljena duboko prosečenim putem ka reci, koji predstavlja proširenu vododerinu. Istočni deo daje znatno više površinskog materijala, u kojem se prepoznaje praistorijska, srednjovekovna i recentna grnčarija, a prikupljeno je i nekoliko komada zgure. Zapadni deo grede je izuzetno pregledan, međutim, na njemu je otkriveno znatno manje nalaza. U kamenu složenom na rubu imanja Novice Miladinovića, očigledno prilikom čišćenja parcele, nalazio se jedan erodiran komad koji bi mogao da predstavlja deo srednjovekovnog nadgrobnika.⁵ Krivina Zapadne Morave na ovom mestu je interesantna jer daje dva u neku ruku konvergentna položaja, Donji Ključ i Konopljaru.

Lokalitet Jasika – Terasa nalazi se istočno od Kukljina, na terasi južno od asfaltnog puta koja je na topografskoj karti označena kao k. 150 m. Skoro čitava terasa je pod kućama i imanjima, a na dostupnoj parceli pod detelinom i strnjištem je prikupljena manja količina praistorijske i recentne keramike. Na tu jasičku terasu se ka jugu, prema toku Zapadne Morave, nadovezuje niža, plavljena terasa. U produžetku više terase, ispod vododerine koja deli poteze Jagodnjak i Blata u Pobrđu, a iznad zabarene niže terase, otkriveno je kasnosrednjovekovno naselje Jasika – Iznad Ključa, oivičeno rubom terase, domaćinstvom i putem, koje je dalo izvesnu količinu keramike. U središnjem delu lokaliteta zabeležena je depresija koja se spušta ka nižoj terasi, što je možda posledica erozije. Nad tom terasom, neposredno iznad puta, izdiže se još jedna terasa pod potezom Blata u Pobrđu, kraj Gaveza. Na dostupnoj i dobro sagledivoj livadi na višoj terasi registrovani su ulomci srednjovekovne keramike i parče kućnog lepa. Nalazište je dobilo naziv Jasika – Ispod Blata. Vododerina, pretvorena u put, deli kako brdske poteze Blata i Jagodnjak, tako i više terase ispod njih. Na

prohodnoj terasi na potezu Jasika – Ispod Jagodnjaka takođe je zabeležena srednjovekovna keramika, kao i mali komad zgure.⁶

Rekognosciranje atara sela Šanac otpočeto je sa zapada, obilaskom dostupne parcele na terasi i njenom rubu. Terasa se od aktivne pravoslavne crkve pruža prema jugoistoku, tj. nižoj terasi Zapadne Morave. Nalazi sa novoregistrovanog poznosrednjovekovnog i/ili novovekovnog nalazišta Šanac – Terasa ne prate se samo po rubu više terase, kao što je to najčešće slučaj, već i u zaleđu severno od asfaltnog puta, a isti materijal se pojavljuje na još dve pregledne parcele na rubu terase. Po svemu sudeći, reč je o ostacima većeg naselja koje zauzima čitav rub više terase.

Ispod središnjeg dela sela prostire se druga terasa, takođe neplavljena, koja se spušta dublje ka Zapadnoj Moravi. Rekognosciran je njen veliki deo. Na novootkrivenom nalazištu Šanac – Terasa ispod trafo-stanice, pod strnjištima, livadom i detelinom zabeleženi su ulomci praistorijske, kasnosrednjovekovne i recentne grnčarije. Pošto domaćinstva sela Šanca prekrivaju svu preostalu raspoloživu površinu terase, rekognosciranja su nastavljena uz tok Zapadne Morave ka severu. Prva dostupna parcela dala je malu količinu praistorijskog i novovekovnog materijala, a lokalitet je nazvan Šanac – Terasa ispod Čukara. Nalazište Šanac – Kolarac smešteno je na maloj terasi istočno od asfaltnog puta, isturenoj prema plavljenoj terasi i reci, a uz južnu obalu potoka Kolarac koji odeljuje kruševačku od varvarinske opštine. Nalazište je identifikovano pre desetak godina.⁷ Datovanje lokaliteta u metalno doba potvrđeno je novim nalazima, uz par recentnih ulomaka. Obilaskom lokaliteta Šanac – Kolarac ispunjen je plan rekognosciranja za 2019. godinu.

* * *

Stanje terena je, kao i tokom kampanje na području trsteničke opštine, nepovoljno za rekognosciranja, jer se ponovo beleži veliki broj neprohodnih parcela, pre svega zaparalozenih strnjišta. Potvrđuje se da trenutni izgled poljoprivrednog zemljišta u široj regiji umnogome onemogućava spoznaju izvornih gabarita naselja, budući da se obilaze samo prohodne parcele. I pored toga, rekognosciranja 2019. godine su donela nova saznanja o naseljavanju doline Zapadne Morave u praistorijskim i istorijskim epohama, ovog puta na prostoru savremene kruševačke opštine. Nakon dve kampanje možemo da zaključimo da je utvrđena efikasna metodologija obilaska priobalja i dokumentovanja nalazišta, koja pre svega ukazuje na linijsko formiranje naseobina iz razmatranih perioda.

Među dvadeset šest registrovanih lokaliteta, sedamnaest novootkrivenih nalazišta je ustanovljeno u atarima sela Mačkovca, Čitluka, Velike Drenove, Kukljina, Jasike i Šanca, što predstavlja značajan prilog formiranju opšte arheološke karte donjeg toka Zapadne Morave. Rekognosciranjima kruševačkog priobalja zabeležen je niz gvozdendopskih

naselja na rubu više terase u ataru sela Mačkovca, uz naselje Makve – Gornja Terasa na izdignutoj površini koja se prilikom plavljenja pokazuje kao ostrvo. Utvrđeno je da je lokalitet Makrešane – Jazbine bila praistorijska gradina, uz delimično dokumentovanje grudobrana (sl. 9), što je svakako važan rezultat rekognosciranja koji dopunjuje prethodna saznanja o praistorijskim utvrdama u ovom kraju (cf. Чађеновић 2007). Karakterističan je i položaj naselja na dominantnim rubovima viših terasa – kasnosrednjovekovnog lokaliteta Bunjište u ataru sela Bela Voda, te višeslojnih nalazišta u ataru Kukljina. Nalazišta u Čitluku takođe zauzimaju dominantne položaje, pri čemu Konopljara i Donji Ključ u neku ruku predstavljaju konvergentne položaje na dvema obalama Zapadne Morave. Veće poznosrednjovekovno i/ili novovekovno naselje Šanac – Terasa ne zauzima samo rub više terase, kao što je to uobičajeno, već i njeno zaleđe.

Slika 9. Makrešane – Jazbine, grudobran na zapadnom rubu gradine.

Bibliografija:

Берић 1993 – Н. Берић, Археолошки локалитети на подручју Беле Воде, у: В. Лазаревић (ур.), *Културна баштина Беле Воде*, Крушевац 1993, 83–86.

Берић et al. 1997 – Н. Берић, Д. Рашковић, М. Стојић, М. Трифуновић, Г. Чађеновић, *Хоризонти Коноплјаре*, каталог изложбе, Крушевац 1997.

де ла Брокијер 1950 – Б. де ла Брокијер, *Путовање преко мора*, Београд 1950.

Bugar et al. 2021 – М. Bugar, I. Bugariski, U. Vojvodić, M. Radišić, D. Marković, Arhe-

ološka prospekcija donjeg toka Zapadne Morave u 2018. godini: rezultati iz trsteničkog kraja, u: S. Vitezović, M. Radišić, Đ. Obradović (ur.), *Arheologija u Srbiji: Projekti Arheološkog instituta u 2018. godini*, Beograd 2021, 205–217.

Чађеновић 2007 – Г. Чађеновић, Праисторијске градине у зони става Западне и Јужне Мораве, *Крушевачки зборник* 12, 2007, 7–32.

Палавестра et al. 1990 – А. Палавестра, Н. А. Bankoff, F. Winter, Хумка из старијег гвозденог доба у Глободеру код Крушевца, *Гласник Српској археолошкој друштва* 6, 1990, 84–91.

Рашковић 2002 – Д. Рашковић, Рановизантијски археолошки локалитети и комуникације у ширем крушевачком окружју, у: Љ. Максимовић, Н. Радошевић, Е. Радуловић (ур.), *Трећа југословенска конференција византолога, Крушевац, 10–13. мај 2000*, Београд – Крушевац 2002, 29–72.

Томић 1988 – Е. Томић, Енеолитско насеље на локалитету Јазбина у Макрешанима, у: С. Ђорђевић (ур.), *Рашка баштина* 3, Краљево 1988, 179–184.

Трифуновић 2006 – М. Трифуновић, Природне карактеристике подручја става Западне Мораве и Јужне Мораве, у: М. Стојић, Г. Чађеновић, *Крушевац. Културна историографија праисторијских локалитета у зони става Западне Мораве и Јужне Мораве*, Београд – Крушевац 2006, 43–52.

Напомене:

¹ Projekat *Arheološka prospekcija donjeg toka Zapadne Morave* finansiran je od strane Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije, Narodnog muzeja Kruševac i Arheološkog instituta. Pored korukovodioca projekta Vujadina Ivaniševića (Arheološki institut), petočlani tim koji je sprovodio terenska istraživanja činili su korukovodilac Marin Bugar (Narodni muzej Kruševac), rukovodilac terenskih radova i poslova na dokumentaciji Ivan Bugarski, Milica Radišić koja učestvuje u istraživačkim radovima i dokumentaciji nalaza, Uglješa Vojvodić, zadužen za izradu tehničke dokumentacije i GIS baze (svi iz Arheološkog instituta) i arheolog Nikola Lazarević iz Trstenika koji je učestvovao u terenskim istraživanjima. Obilasci terena su sprovedeni od 14. do 25. oktobra 2019. godine.

² Obilazak terena izvršio je korukovodilac projekta, arheolog Marin Bugar.

³ Želeli bismo da zahvalimo domaćinu Gradimiru Ilčiću na gostoprimstvu, podacima o slučajnim nalazima i vremenu koje je posvetio da nam pokaže potencijalna nalazišta. Ilčić je objasnio da su tumuli na lokaciji Mačkovac – Ševari – Tumuli istraživani pre nekoliko decenija, čemu je i sam prisustvovao. Međutim, jedini tumuli za koje se zna da su iskopavani u ovom kraju su na lokaciji Ivlje, zapadno od ovog položaja (Palavestra et al. 1990), pa ostaje nedoumica oko ubiciranja nekropole u ataru Mačkovca. O tim istraživanjima nije obavještena ni Gordana Čađenović, arheolog Narodnog muzeja Kruševac, koja se bavi upravo metalnim dobima.

⁴ Na lokaciji Cerjak u selu Konjuh, severno od puta a istočno od Kalimana, prošle godine su snimljena dva kamena usadnika, dok je na jednoj parceli na severnom kraju te terase nađeno par fragmenata keramike

11–12. veka. Obilazak terena je izvršio korukovodilac projekta Marin Bugar. Taj potez je 2019. godine bio potpuno neprohodan. U međuvremenu, Marin Bugar je obavješten da su pre nekoliko godina na pozajmištu uz magistralni put, par stotina metara dalje na zapad, mašine odnele jedan skeletni grob. Cerjak se nalazi na višim terasama ispod pobrđa, kao i potez Kovaluk na kojem je 2019. godine rekognoscirana jedna oranica, bez nalaza. Ta dva poteza su udaljena od Zapadne Morave i ne pripadaju glavnoj temi naših istraživanja.

⁵ Želeli bismo da zahvalimo domaćinu Novici Miladinoviću na gostoprimstvu i podacima o nalazištu.

⁶ Vododerina Velikog Štubelja takođe deli višu terasu ispod brda na severu, spuštajući se ka česmi Pčela na samom putu ka Šancu. Zapadni deo terase kod česme je potpuno neprohodan, kao i istočni na kojem je tim Narodnog muzeja Kruševac ranije evidentirao srednjovekovni lokalitet Kućište (Рашковић 2002, 37). Tu je bio otkriven srebrni prsten iz 15. veka, a navodno i novčić Nićifora Votanijata iz 11. stoleća. Zemlja se više ne obrađuje.

⁷ Lokalitet Kolarac otkrio je geolog Narodnog muzeja Kruševac Milan Trifunović. Postojanje nalazišta potvrdili su arheolozi iz te ustanove prilikom stručnog nadzora radova na vodovodnoj mreži.